

*Ясиновська О. С.,**аспірант**Інституту економіко-правових досліджень
Національної академії наук України*

РЕТРОСПЕКТИВА РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНИХ ГОСПОДАРСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ В УКРАЇНІ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню правового статусу державних господарських об'єднань в Україні в ретроспективі їх розвитку.

Ключові слова: трест, об'єднання підприємств, державне господарське об'єднання, концерн.

Постановка проблеми. Державні господарські об'єднання є важливою групою суб'єктів господарювання, проте в сучасній науковій юридичній літературі вони не достатньо досліджені, а окремі правові питання їх регулювання розглядаються хіба що під час загальної характеристики господарських об'єднань. Правовий статус державних господарських об'єднань неможливо аналізувати без дослідження особливостей їх історичного розвитку.

Метою цієї статті є дослідження розвитку державних господарських об'єднань в Україні та визначення закономірностей їх становлення.

Виклад основного матеріалу. Існування державних господарських об'єднань бере свою історію з часу існування СРСР. Досвід правового регулювання господарських об'єднань в СРСР може бути корисним для вивчення правових питань створення і діяльності сучасних державних господарських об'єднань. Це пояснюється також і тим, що на період існування СРСР будь-яке підприємство ґрунтувалося на державній власності.

Слід зазначити, що трести були широко розповсюджені в ХІХ столітті. Їх поява та розвиток було загальним явищем для всього світу. В Америці та Німеччині процес трестування був виражений більш інтенсивно. Трест – одна з форм об'єднань, в рамках якої учасники втрачають юридичну, господарську, виробничу й комерційну самостійність. Це найжорсткіша з усіх форм інтеграції компаній [1, с. 203].

У вітчизняній економічній і правовій літературі для позначення об'єднань підприємств використовувалися терміни «асоціація», «корпорація», «консорціум», «концерн». Трохи раніше використовувалися терміни «картель», «синдикат», «трест» [2, с. 118]. Зазначимо, що в СРСР, до складу якого входила Україна, господарські об'єднання виконували роль проміжної ланки між управліннями підприємствами і управліннями органів державної влади, які керували певною галуззю народного господарства. Доктрина розвитку народного господарства у радянській період базувалася на плановій економіці, концентрації виробництва і централізації системи управління [3, с. 213].

Трести США, на відміну від трестів СРСР, існували в умовах жорсткої правової регламентації з боку законодавця. Так, в 1890 році було прийнято антитрестівське за-

конодавство, тобто антимонопольні нормативно-правові акти. В СРСР трести були суто державними, відповідно, не було необхідності в законодавстві, яке б регулювало конкурентні відносини.

В 20-х роках минулого століття особливого поширення набули трести [4, с. 64]. Правове становище перших трестів визначалося Декретом від 10 квітня 1923 року. Згідно Декрету, трести – це державні промислові підприємства, яким держава надає самостійність в виробництві своїх операцій, згідно затвердженого для кожного для них статуту, і які діють на началах комерційного розрахунку з метою отримання прибутку [5, ст. 1]. В Декреті зазначалося, що трест є юридичною особою на підставі ст.13 Цивільного кодексу РСФСР. Також вказувалося, що трест є єдиним підприємством, в склад якого входять виробничі одиниці (фабрики, заводи, магазини) [5, ст. 3]. При цьому важливим є те, що державні підприємства, які входили до складу тресту, не являлись юридичними особами, не мали свого балансу, не розпоряджались своїми коштами, оскільки такі функції належали правлінню тресту [6, с. 3]. Аналіз вказаного Декрету дає підстави зробити висновки про те, що трест на той період був об'єднанням, в якому учасники втрачали самостійність і підпорядковувались єдиному управлінню та виконували його розпорядження. Безпосередньою метою створення тресту було отримання прибутку, що характеризує його як комерційну організацію. Такий підхід законодавця до визначення мети тресту можна пояснити характерною для того періоду задачею політики Радянської держави у поновленні зруйнованого господарства, створення матеріально-технічної та соціально-культурної основи для побудови соціалізму.

У другій половині 20-х років зміни в законодавчому регулюванні діяльності промислових підприємств були орієнтовані на посилення галузевої спеціалізації з метою концентрації основних ресурсів на розвиток пріоритетних галузей важкої промисловості. Основним принципом повинна була стати централізація планового керівництва та децентралізація оперативних функцій. Правове положення тресту було змінено, вони втратили свою господарську самостійність. Абсолютно іншим змістом наповнилося поняття оперативної «самостійності» тресту. Ця самостійність розумілась як виконання директиви покладених на трест планових завдань із максимумом господарської ініціативи. Основною формою актів регулювання діяльності були акти планування [6, с. 4]. Це було відображено в Положенні про державні промислові трести від 29 червня 1927 року. Згідно Положення, державний промисловий трест – це державне промислове підприємство, організоване на основі особливого статуту у вигляді самостійної

господарської одиниці з правами юридичної особи і неподільним на паї капіталом, знаходиться у віданні однієї, вказаної в статуті, державної установи і діє на засадах комерційного розрахунку відповідно до планових завдань, затверджених вказаною установою [7, ст. 2].

Трести на той період визнавалися, насамперед, господарськими органами держави, які виконували планові завдання [8, с. 134]. Правова структура тресту розглядалася як «тактичне» пристосування організації господарської промисловості до нових умов ринку та розвитку грошового обміну [8, с. 135]. Трест, на відміну від акціонерного товариства, не будувався за ознакою корпоративності, «це є просто виокремлювана із загального складу державного надбання майно, яке знаходиться в управлінні особливих довірчих органів, які діють на правах юридичних осіб» [8, с. 136]. Радянські правознавці 20-х років сходилися на тому, що трест не являвся видом «угоди» західно-європейського типу [8, с. 137].

Отже, на той період об'єднання підприємств організаційно характеризувалися лише як «сума підприємств», більш укрупнене підприємство. Законодавець визнав трести як частину єдиної системи суспільного господарства [8, с. 135].

На початку першого п'ятиріччя (1929-1932 рр.) у зв'язку з широким капітальним будівництвом з'явилися нові великі промислові підприємства. В результаті зміни системи управління промисловістю підвищилася роль підприємства в структурі господарського апарату. Перетворившись в проміжну адміністративну ланку, 15 березня 1934 року промислові об'єднання були ліквідовані постановою ЦВК і РНК СРСР, а кількість трестів – скорочено.

Новим поштовхом утворення об'єднання підприємств стало прийняття Положення про соціалістичне державне виробниче підприємство, затвердженого постановою Ради Міністрів СРСР від 4 жовтня 1965 року. Вказана постанова визначала три види об'єднань: 1) об'єднання з самостійними підприємствами; 2) об'єднання з виробничими одиницями, що не мають статусу підприємств; 3) об'єднання, в яких одна частина підрозділів користується правами підприємств, а інша не має таких прав [9, ст. 10].

Саме перший вид об'єднання з повним правом можна було б віднести до господарських об'єднань у сучасному розумінні цього утворення. Головна їх відмінність від об'єднань старого, адміністративного типу, полягала в тому, що органи управління в цих об'єднаннях централізували, і вони зосереджували в своїх руках не лише звичні, необхідні їм управлінські функції, а й низку господарських і виробничих функцій [4, с. 65-66].

Крім того, слід зауважити, що цим Положенням вперше на законодавчому рівні було закріплено курс на науково-технічний розвиток об'єднань підприємств. Так, згідно Положення при вдосконаленні організації управління промисловістю, слід виходити з необхідності розвитку науково-технічної бази, органічного поєднання науково-дослідних і проектно-конструкторських організацій, з метою забезпечення значного зростання продуктивності праці, підвищення якості продукції.

Подальший курс держави на утворення промислових об'єднань, в яких органічно поєднувалися господарські комплекси виробництва із науково-дослідними та проектно-конструкторськими організаціями, визначався в

постанові Ради Міністрів СРСР від 2 березня 1973 року №139 [10, ст. 1].

Наближене до сьогодення тлумачення поняття державного господарського об'єднання було зазначене в Загальному положенні про всесоюзне і республіканське промислове об'єднання, затвердженого постановою Ради Міністрів СРСР від 2 березня 1973 року №140. Згідно Загального положення, промислове об'єднання є єдиним виробничо-господарським комплексом, що складається з промислових підприємств, науково-дослідних, конструкторських, проектно-конструкторських, технологічних організацій та інших підприємств і організацій [11, ст. 1]. На відміну від перших об'єднань підприємств, головними задачами об'єднання стали розвиток та удосконалення виробництва, забезпечення технічного прогресу, впровадження наукової організації труду та виробництва та ін. [11, ст. 4].

Л.М. Рутман зазначає, що для того періоду об'єднання підприємств було юридично оформлено адміністративною системою з органом управління, яка організує діяльність таким чином, щоб у виробничо-технічній та господарській області забезпечити єдність, без якої не може існувати жодна промислова асоціація, що виникла на основі спеціалізації, кооперування та комбінування виробництва [12, с. 37-38].

Цікавим є досвід держав Ради економічної взаємодопомоги, яка була свого роду соціалістичною альтернативою Європейського економічного співтовариства та проіснувала з 1949 року по 1991 рік. Законодавство СРСР про об'єднання мало багато спільних рис із законодавством цих країн. Так, наприклад, згідно преамбули Закону Угорської Народної Республіки від 1977 року, держава в плановому порядку здійснює розвиток народного господарства країни, а управління економікою засновується в значній мірі на самостійності підприємств, на їх ініціативі [13]. Задача тресту, як і підприємства, – своєю планомірною, рентабельною та прибутковою діяльністю сприяти рішенням задач, які закріплені в народногосподарських планах, і цим задовільнити потреби суспільства [13, параграф 2 ч.2]. Отже, трести УНР, як і трести СРСР, існували в умовах планової економіки, були самостійними, діяли за своєю ініціативою, а їх діяльність поєднувалася із інтересами народного господарства.

Також є цікавим досвід соціалістичної Німецької Демократичної Республіки. Так, згідно положення від 1979 року, в країні діяли народні комбінати. Комбінати включали до свого складу підприємства або виробничі ланки [14, параграф 1 ч.3]. Вони здійснювали діяльність у відповідності із завданнями народногосподарських планів і на підставі господарського розрахунку [14, параграф 3 ч.4]. Наряду з управлінням процесу відтворення комбінати мали функції державного управління економікою [14, параграф 4 ч.1].

Наступним етапом розвитку державних господарських об'єднань став Закон СРСР від 30 червня 1987 року «Про державне підприємство (об'єднання)». Цей Закон розширив права підприємств, що входили до складу об'єднань: наприклад, воно могло мати окремий баланс і рахунки в установах банків [15, ст.1 ч.2]. Структурна одиниця мала право розпоряджатися закріпленим за нею майном і укладати від імені об'єднання господарські договори з іншими організаціями. Об'єднання могло надати структурній

одиноці право укладати господарські договори від імені структурної одиниці і нести за ними відповідальність закріпленим за нею майном [15, ст. 5 ч.5].

Законом СРСР від 4 червня 1990 року «Про підприємства в СРСР» було закладено нормативно-правову базу створення і діяльності об'єднань підприємств в умовах переходу до ринкової економіки [4, с. 71]. Закон передбачав лише добровільний порядок утворення і ліквідації об'єднання підприємств. Із прийняттям Закону змінилося їх правове становище. По-перше, запровадилися добровільні засади створення об'єднань; по-друге, вперше створення об'єднань відбувалося із урахуванням монопольних вимог; по-третє, підприємство мало право вийти зі складу об'єднання [16].

Вищезазначені зміни в законодавстві можна прослідкувати при дослідженні постанов про створення державних господарських об'єднань. Так, згідно постанови Української РСР від 19 січня 1979 року, «...Рада Міністрів Української РСР постановляє... створити республіканське промислове об'єднання гірничорудних підприємств «Укрруд» [17]. Таким чином, державні господарські об'єднання створювалися в імперативному порядку. Після набрання чинності Закону «Про підприємства в СРСР» порядок створення об'єднань підприємств суттєво змінився. Так, згідно постанови Кабінету Міністрів України від 2 грудня 1991 року №354, розпорядче створення об'єднань підприємств було замінено договірним. В цій постанові вказано: «прийняти пропозицію об'єднань, підприємств і організацій атомної енергетики і промисловості, розташованих на території України, про створення Українського державного концерну по експлуатації об'єктів атомної енергетики і промисловості [18].

Саме зазначені у вищезгаданому Законі види об'єднань підприємств і були прототипом об'єднань підприємств в Україні, створення яких передбачалося Законом України від 27 березня 1991 року «Про підприємства в Україні» [19].

Попри проголошені Законом України «Про підприємства в Україні», принципи добровільного створення об'єднань підприємств (входження у вже створене об'єднання) та вільного виходу з них, а також самостійного прийняття рішення про ліквідацію об'єднання, низкою декретів Кабінету Міністрів України були встановлені певні обмеження щодо створення об'єднань державних підприємств (за термінологією, вжитою в ГК України, – державних господарських об'єднань) зв'язку, вугільної промисловості, транспорту і дорожнього господарства, електроенергетики тощо. Підприємства, які входили до складу зазначених організаційних структур, зберігали права юридичної особи [4, с. 72].

Сьогодні правове регулювання державних господарських об'єднань визначається Господарським кодексом України (далі – ГК України).

Як зазначає В. Джурицький, значний вплив на зміст норм глави 12 ГК України справили норми ст. 3 Закону України «Про підприємства в Україні» (норми щодо найменування як самих об'єднань, так їх організаційно-правових форм; щодо установчих документів об'єднань та прав їх учасників) [4, с. 75].

ГК України визначає об'єднання підприємств як господарську організацію, утворену в складі двох або

більше підприємств, з метою координації їх виробничої, наукової та іншої діяльності для вирішення спільних економічних та соціальних завдань [20, ст. 118 ч.1].

Заслуговує на увагу той факт, що ГК України визначив державні господарські об'єднання суб'єктом господарювання, вмістивши главу «Об'єднання підприємств» в розділ, що має назву «Суб'єкти господарювання».

На відміну від Закону України «Про підприємства в Україні», ГК передбачав, крім добровільного порядку створення об'єднань підприємств, імперативний порядок. Так, згідно ГК України, об'єднання підприємств утворюються підприємствами на добровільних засадах або за рішенням органів, які відповідно до цього Кодексу та інших законів мають право утворювати об'єднання підприємств [20, ст. 118 ч. 2].

Також ГК України визначив особливості правового статусу державних господарських об'єднань: організаційно-правові форми, статус підприємства, що входить до складу об'єднання, майнові відносини, порядок припинення об'єднань. Зауважимо, що незважаючи на те, що ГК України вирішив низку важливих проблем регулювання державних господарських об'єднань, проте він не усунув всіх прогалин та колізій.

Проведене дослідження свідчить про те, що розвиток об'єднань підприємств в СРСР та в Україні зокрема зумовлювався відсутністю конкуренції та плановим господарюванням у державі. Розвиток трестів в СРСР та в інших соціалістичних країнах суттєво відрізнявся від розвитку трестів капіталістичних країнах.

Капіталістичні монополії та трести ліквідують посередництво постачальників, прискорюють кругообіг капіталу, збільшують розмір прибутку та конкурентоспроможності. Найбільші трести панують в основних ланках економіки капіталістичних країн і складають ядро фінансового капіталу. На відміну від капіталістичних трестів при соціалізмі, які засновані на суспільній власності, вони є однією з форм соціалістичної концентрації в народному господарстві. Створення трестів в економіці соціалістичних країн сприяє росту ефективності народного господарства та більш повному задоволенню потребам суспільства [21].

Висновки. На початку свого існування в СРСР об'єднання підприємств представляли собою єдиний виробничий комплекс, де цехи є частинами цілого, та втрачали свою господарську та юридичну самостійність. Вони були створені з метою отримання прибутку. Крім того, договори, які уклалися з боку державних господарських об'єднань, мали умови планово-регулюючого характеру, а самі вони діяли як адміністративні ланки. Об'єднання підприємств централізували величезний капітал, який дозволяв проводити єдину економічну політику і одночасно отримувати монопольний прибуток. Отже, для об'єднань підприємств радянського періоду характерна наявність організаційно-господарських функцій. Сучасні державні господарські об'єднання таких функцій не мають, деякі з управлінських функцій здійснюються за дорученням державних органів.

Отже, проведене дослідження дає підстави зробити наступні висновки:

- об'єднання підприємств в період СРСР були концентрацією народного господарства з плановою еко-

номікою. Метою їх створення був зріст ефективності народного господарства та більш повне задоволення потреб суспільства. На сьогодні планування, як інструмент державного регулювання, має особливе значення для забезпечення умов нормальної життєдіяльності в державі. Однак, на відміну від СРСР, Україна повністю дотримується принципу недоторканності приватної власності, здійснює антимонопольно-конкурентну політику, сприяє розвитку змагальності у сфері господарювання;

- з простої сукупності підприємств, в якій структурні одиниці позбавлялися комерційної та юридичної самостійності, державні господарські об'єднання перетворилися на складну структуру, яка створюється на підставі рішення уповноважених органів держави та складається з декількох підприємств, кожне з яких має статус юридичної особи та визначену правосуб'єктність;

- мета державних господарських підприємств змінилася з одержання прибутку на досягнення економічних та соціальних результатів;

- в об'єднанні органічно поєднуються досягнення науки і виробництва. Це пов'язано із тими складними задачами, які ставлять перед собою об'єднання;

- з «довірчого органу», з адміністративної ланки державні господарські об'єднання перетворилися на суб'єкт господарювання, який не наділений організаційно-господарською компетенцією. Управління об'єктами державної власності здійснюється лише за дорученням державних органів, згідно конкретного переліку, визначеному у законодавстві.

Аналіз історії становлення інституту державних господарських об'єднань засвідчив, що з часу їх виникнення і до наших часів коло повноважень та їх система змінювалися, проте вони завжди відігравали і відіграють важливу роль в господарських правовідносинах. Тому необхідним і актуальним є подальше дослідження правового статусу державних господарських об'єднань. Для вироблення пропозицій вдосконалення правового регулювання державних господарських об'єднань необхідно враховувати історичний досвід їх розвитку.

Література:

- Кулиняк І.Я. Характеристика організаційно-правових форм об'єднань підприємств / І.Я. Кулиняк // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.12. – С.199-205.
- Мамутов В.К. Господарче право зарубіжних країн: підруч. / В.К. Мамутов, О.О. Чувпило. – К.: Ділова Україна, 1996. – 352 с.
- Матеріали XII регіональної наук.-практ. конф., 9-10 лют. 2006 р. / Юридичний факультет Львівського національного університету ім. Івана Франка. – Львів, 2006. – С. 213–215.
- Джуринський В.О. Правове становище господарських об'єднань в Україні: монографія / В. О. Джуринський. – К.: Нац. акад. прав. наук України, НДІ приват. права і підприємництва, 2010. – 222 с.
- О государственных промышленных предприятиях, действующих на началах коммерческого расчета (трестах): Декрет ВЦИК и СНК РСФСР от 10 апреля 1923 г. // СУ РСФСР. – 1923. – №29. – Ст. 336.
- Нормативно-правовая база государственной промышленной политики в годы реализации новой экономической политики / [Электронный ресурс] / К.В. Калинова // МосГУ – 2012. – Режим доступа http://www.mosgu.ru/nauchnaya/nauch_trudy/articles/Kalinova_Industry-Policy-NEP.pdf

- Об утверждении Положения о государственных промышленных трестах: Постановление Совета народных комиссаров СССР от 29 июня 1927 г. // СЗ СССР. – 1927. – №39. – Ст. 391, 392.
- Исаев И.А. Становление хозяйственно-правовой мысли в СССР (20-е годы) / Игорь Андреевич Исаев. – М.: Юрид.лит., 1986. – 175 с.
- Об утверждении Положения о социалистическом государственном предприятии: Постановление Совета Министров СССР от 4 октября 1965 г. №731 // СП СССР. – 1965. – №19-20. – Ст.155.
- О некоторых мероприятиях по дальнейшему совершенствованию управления промышленностью: Постановление Совета Министров СССР от 2 марта 1973 г. №139 // СП СССР. – 1973. – №7. – Ст.31.
- Об утверждении Общего положения о всесоюзном и республиканском промышленных объединениях: Постановление Совета Министров СССР от 2 марта 1973 г. №140 // СП СССР. – 1973. – №7. – Ст.32.
- Рутман Л.М. Правосубъектность государственного промышленного объединения / Л.М. Рутман // Правоведение. – 1974. – №6. – С. 37-45.
- О государственном предприятии: Закон Венгерской Народной Республики от 1977 г. // Хозяйственное законодательство стран членов СЭВ / В.В. Залесский, Н. Ш. Блинков. – М.: Прогресс, 1989. – 353 с.
- Положение о народных комбинатах, предприятиях, входящих в состав комбината и народных предприятиях: Закон Германской Демократической Республики от 8 ноября 1979 г. // Хозяйственное законодательство стран членов СЭВ / В.В. Залесский, Н. Ш. Блинков. – М.: Прогресс, 1989. – 353 с.
- Про державне підприємство (об'єднання): Закон Української РСР від 30 червня 1987 р. // Відомості Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки. – 1987. – №26. – Ст.385.– (зі змін. і допов.).
- О предприятиях в СССР: Закон СССР от 04.06.1990 г. // Ведомости СНД СССР и ВС СССР. – 1990. – №25. – Ст. 460.
- Про створення республіканського промислового об'єднання гірничорудних підприємств «Укрруд» Міністерства чорної металургії УРСР: Постанова Ради Міністрів Української РСР від 19 січня 1979 р. №32 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Інформаційно-правова система «Ліга: Закон».
- Про створення Українського державного концерну по експлуатації об'єктів атомної енергетики і промисловості: Постанова Кабінету Міністрів України від 2 грудня 1991 р. №354 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Інформаційно-правова система «Ліга: Закон».
- Про підприємства в Україні: Закон України від 27 березня 1991 р. // Відомості Верховної ради України. – 1991. – №24. – Ст. 272. – (зі змін. і допов.).
- Господарський кодекс України від 16.01. 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №18, №19-20, №21-22. – Ст. 144.
- Волков М.И. Политическая экономия [Электронный ресурс]: словарь / М.И. Волков. – 1981. – Режим доступа <http://www.ngpedia.ru/cgi-bin/getpage.exe?cn=438&uid=0.341634821845219&inte=8>

Ясиновская О. С. Ретроспектива развития государственных хозяйственных объединений в Украине

Аннотация. Статья посвящена исследованию правового статуса государственных хозяйственных объединений в ретроспективе их развития.

Ключевые слова: трест, объединение предприятий, государственное хозяйственное объединение, концерн.

Yasinovskaya O. Retrospective of the development of state economic associations in Ukraine

Summary. The article is devoted to the legal status of state economic associations in retrospect their development.

Key words: trust, Association of enterprises, state economic Association, concern.